

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА ТАЪЛИМ ТИЗИМИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ УСТУВОР Йўналишлари

Бердимуратова А.К., Султанов А.С.

Қорақалпоқ давлат университети

Жамият ривожланишининг ҳозирги босқичи ижтимоий жараёнларнинг мураккаблашуви билан ажралиб туради. Инсоният XXI асрга келиб унда шаклланаётган ахборот цивилизациясининг, ҳали ўзининг аҳамиятини йўқотмаган саноат цивилизацияси ва шунинг билан биргаликда минтақалар ўзига ҳослигини акс эттирадиган локал цивилизациялар хусусиятлари ўзаро тўқнашувлари ижтимоий жараёнларни тушунтиришда қийинчиликларни келтириб чиқаради. Тизим ривожланишининг бир босқичидан иккинчисига ўтиши хаосли ҳолатларнинг кучайиши билан белгиланади, фанлараро таълимот бўлган синергетиканинг ибораси билан айтганда – энтропиянинг кучайиши кузатилади.[4] Ишлаб чиқаришнинг ривожланиши таъсирида келиб чиққан технологик инқилоб том маънода инсониятни бир бутун тизим сифатида бирлашиб ҳаёт кечирадиган ёки таназзулга учраши танловини келтириб чиқарди. Инсониятнинг бир бутун, барқарор ривожланиб боровчи тизим сифатида сақланиб қолиниши янги механизмларни ишлаб чиқаришни талаб қилмоқда ва ушбу механизм асосида том маънода инсон ресурси, унинг маънавий имкониятлари туриши кераклиги аён бўлиб бормоқда.

Ушбу жараёнда умумжаҳон ҳамжамиятнинг бир элементи сифатида Ўзбекистон Республикаси иштироки ҳам маълум мураккабликларни келтириб чиқаради. Мамлакатимизда умумцивилизацион жараёнлар миллий давлатчилигимизнинг қайта тикланиши, давлатимизда демократик давлат қуриш, фуқаролик жамиятнинг миллий моделининг ривожлантирилиши масалалари билан бирлашади. Бунда Ўзбекистоннинг барқарор эволюцион ривожланиш, умуминсоний тамойилларнинг миллий ўзига ҳослигимиз билан уйғунлаштирилишига эришиш йўли - ривожланишнинг «янги стратегияси» ишлаб чиқилган. [1] Биз танлаган йўл ва мақсадларимизнинг қанчалик тўғрилиги ҳозирги рақамли даврда юртимиздаги тинч ва барқарор ривожланиш билан тасдиқланмоқда. Ушбу ривожланиш инсон, унинг эркинликларининг кенгайишини жамият тараққиётининг мезони деб ҳисоблайди. Ҳозирги кунда бутун жаҳон ҳамжамияти томонидан кенг тарғиб қилинаётган инсон тараққиёти концепциясида таълимни ривожлантиришни бевосита унинг вазифаларининг бажарилиши билан боғлиқликда олиб қарайди.

Ҳозирги вақтда Ўзбекистон Республикасида амалга ошаётган ўзгаришлар ушбу жараёнларга мос келувчи ижтимоий-педагогик шароитларни ҳам яратишни илгари суради ва ўйланган ислохатлаштиришнинг, ижодий лойиҳалаштиришнинг ҳам таълимнинг янги моделини тадбиқ қилишни талаб қилади. Бунинг учун педагогик парадигмани такомиллаштиришга йўналтирилган, ўйлашнинг янги аналитик, лойиҳа-конструкторлик характериға эга ўқитувчилар корпуси зарур бўлади. Бошқача айтганда, олий таълимнинг муаммоларини ечиш педагогик интеллектуал маданиятни кўтармасдан, ижтимоий фикрга фаол таъсир этмай, педагогика фани ва амалиётидаги шаклланган стереотипларни, консерватизмни шартли турда бартараф этмай туриб мумкин эмас. Ушбу масалаларнинг ечими ўқитишнинг инновацион таълим технологияларини ишлаб чиқиш билан бевосита боғлиқ. Шу сабабли инсонга қаратилган инновацион моделнинг мантиғи: ўқитишнинг мақсадларини тахмин қилинишдан (нимага ва нима учун?) мазмунни танлаш ва лойиҳалаштиришга (нима?), ўқув жараёнини ташкил этишга (қандай қилиб?), ўқитиш методлари ва воситаларини танлашга (ниманинг ёрдамида?), ўқитувчининг квалификацияси даражасини ҳисобга олишга (ким ўқитмоқда?) ва ўқитишнинг эришилган натижаларини диагностикалашга (нимани олдиқ?) қарай йўналтирилган бўлиши лозим. Шу нуқтаи назардан ўқитиш мақсади таълим деб номланадиган «катта тизимнинг» элементи сифатида олиб қараладиган педагогик тизимнинг ёрдамида амалга оширилади, ва у «мувоzanатнинг умумий қонунига» асосланган турда берилиши керак. Бундай усул ўқиш муассасаларини «маъсулияти юқори бўлган таълим муҳитига» киритиш ҳақидаги тафаккурнинг зарурлигини келтириб чиқаради. Таълимнинг иқтисодиёт, ижтимоий ва маданий соҳалари томонидан тан олинishi шиор ва назарий фикрлашлардан инсоннинг ҳам жамиятнинг ҳам унинг иқтисодиётининг ҳам талабларини қаноатландирадиган янги самарали таълим тизимларининг қурилишига ўтишга имконият беради. Соғлом жамият унга лойиқли билим олиши сабабли шаклланган фуқаролар асосида пайдо бўлади.

Инсоний йўналтирилган таълим энг олди билан таълим парадигмасининг алмашишини англатади. Агар олдинлари Герберт ва Песталоцци даврида, кейинчалик саноат инқилоби босқичида ўқитиш тизимида ўқитиш фаолиятига устунлик берилган бўлса, ҳозир постиндустриал босқичда, унинг ахборотлашиш даврида устунлик ўқиш фаолиятига берилмоқда. Шу сабабли эски парадигма: ўқитувчи-дарслик-талаба янги парадигма: талаба-дарслик-ўқитувчи билан алмашмоқда. Ўқитувчи янги статусга эга бўлмоқда, бу статус олдингидек аҳамиятга эга, лекин бошқача кўринишда бўлади деб ўйлаймиз. Ҳозир ўқитувчи вазифасини ўрганаётган одамнинг мустақил билиш фаолиятини ташкил этиш, уни билимни мустақил олишга ва олинган билимларни амалиётда қўллашга ўргатишдан иборат. Ўқитувчи бунақа кўрсатилган мақсадларни амалга ошириш учун ўқитишнинг шундай методларини танлаши лозим, улар ўқувчиға фақатгина тайёр билимларни ўзлаштириш имкониятини бериб қўймасдан, балки уларнинг мустақил тарзда ҳар хил манбалардан билимни олишга ёрдам бериши, ўзларининг қарашларининг шаклланишиға, уларни аргументлашға, олдин олинган билимларни янги билимларни олиш учун метод сифатида фойдаланишға ёрдам бериши керак.

Ўзбекистан Республикасида таълимни ривожлантиришнинг усутувор аҳамиятли сиёсий томонига таълим соҳасининг мерослилиги ва бутунлигини сақлаш зарурлигини киритсак бўлади. Айниқса унинг долзарблиги узлуксиз таълим жиҳатида амалга оширилади.

Узулуксиз таълим олдин мавжуд бўлган дискерт тизимга альтернатив сифатида, унинг гуманистик йўналтирилган конституцияси ва таълимни реформалашга нисбатан етакчи усул сифатида олиб қаралади. Яъний бизлар «бир умр учун билим» (образование на всю жизнь) принциpidан «умр давомида билим» (образование через всю жизнь) принциpidа ўтишимиз лозим.

2000 йили қабул қилинган «Таълим ҳақидаги» қонуннинг янги таҳририда узлуксиз таълим педагогик тизим сифатида олиб қаралган, у умумий билим, ижтимоий етуқилик ва касбий компотентликнинг кенгайиши, теранглашиши, унга эришиш шакллари, усуллари, воситалари, йўлларининг бир бутун мажмуаси сифатида тушунтирилади[2]. Инсоний сифатларнинг ривожлантирилиши жараёнида таълим тизимининг аҳамиятли вазифаси талабаларининг аниқ бўлмаган йўллардан аниқ тушунчаларга ўтиши, рефлексияни тарбиялаши, ҳисларнинг, хотираларнинг ва ғояларнинг оқимини ижодий-эркли тартиблантиришга бўлган маҳоратни яратиб беради. Таълим талабаларга ҳақиқатга бўлган дидни, уни излаш санъатини, ижобий тажрибани бериши керак. Таълимнинг мақсадини шу сабабли ҳақиқатни зарурий ва эришиб бўладиган, лекин меҳнатни, мардликни, қайсарликни талаб қиладиган асос сифатида, билишни эса нурланиш сифатида эмас, балки «узлуксиз ўйлашнинг» натижаси сифатида қараш беради.

Таълим – ўқитувчилар ва талабаларнинг субъективлик-объективлик ҳатти-ҳаракатлар асосида маълум мақсадга йўналиш олиш жараёни. Таълим жараёни ўқитиш мақсадлари билан аниқланадиган мақсадга йўналтирилган одимларнинг, босқичларнинг ютуқлари билан сифатланади. Таълим сифатли тавсиф сифатида – таълим фаолияти жараёнида кадрятларни давлат, жамият ва инсоний ўзлаштириш натижаси бўлиб, улар таълим соҳасининг маҳсулотини истеъмолчиларнинг барчасининг – давлатнинг, жамиятнинг ва ҳар бир одамнинг иқтисодий, ахлоқий, интеллектуал ҳолати учун аҳамиятли бўлади.

Процессуал назардан таълим маҳсус ташкил этилган муҳитда ўсиб бораётган одамнинг фаолиятини англатади, уни мотивацияланган билишлик фаолликга бошлайди, бу фаолиятни узлуксиз янги мураккаб ўқув материали билан бойитиб боради. Олий касбий таълимнинг мазмуни тизимли-фаолият усули концепциясига асосланади. [3] «Тизимли-фаолиятли усул» икки маънони: «тизимли усул» ва «фаолиятли усулни» ўз ичига олади. «Тизимли усул» жамловчи термин бўлиб, у ҳар хил конкрет фанлардан чиққан ва ўзларининг объектларини ўрганишни бир бутун тенденцияга бириктирилган тизимлар деб қаровчи методологик йўналишларни англатади. Бу усулнинг асосига тадқиқотнинг бир томонлама аналитик, чиқиқли-сабаб методларидан бош тортиш, асосий эътиборни объектнинг интеграциялашган сифатларининг бутунлигига, уларнинг келиб чиқишига қаратиш қўйилади. Шу сабабли диққат объектнинг ўзидаги, атроф-муҳит билан муносабати ва алоқаларни аниқлашга қаратилади. «Тизим» терминига яқин бўлган таърифлар «структура», «муҳит» билан боғлиқ. Агар «тизим» термини объектнинг бутунлигини англатса, унда «структура» унинг ички дискретлигини қисмлардан йиғилганлигини, уларнинг ўзаро алоқада ва ўзаро муносабатларда бўлишини кўрсатади. Шунга асосланган ҳолда улар бутунни ташкил этади. «Структура» термини «элемент», «алоқалар» ва «муносабатлар» орқали очилади.

«Фаолият усули» терминига асосланиб ўқиш предметларининг ва амалиётининг мазмунини таълим муассасаси битирувчисининг келажакдаги ижтимоий-ишлаб чиқариш фаолиятини ҳар томонлама иноватга олишга асосланиб режалаштириш лозим бўлади. Психологик нуқтаи назардан ўқиш жараёнига фаолиятли усул деб инсоният томонидан тўпланган маданиятни инсоннинг ўзлаштириш жараёнининг маҳсус ўзига хосликларини аниқлашда кўриниш, ижтимоий амалиёт ишлаб чиққан умумий тарихий тажрибани: билимларни, кўникмаларни, маҳоратларни, фаолият турлари ва усулларини инсонга етказиб бориш десак бўлади. Ушбу жараён ўргатувчи ва ўрганувчининг ҳамкорлиги, биргаликдаги фаолияти шаклида амалга оширилади. Ўргатувчи ўрганувчининг ўқитиш мақсадларига мос билиш фаолиятини дидактик воситалардан фойдаланган ҳолда ташкил этади. Ҳамкорликдаги фаолият ҳар хил шаклларга эга бўлиши мумкин: ҳар бир одам билан бевосита контактдан бошланиб «инсоният билан мулоқатгача»: унинг тажрибаси, меҳнат қуроли, илмий ютуқлари, санъат асарлари ва ҳ.к. турларда давом эттирилиши мумкин. Ўрганувчи билиш фаолияти давомида билимларни, маҳоратларни, интеллектуал кўникмаларни ўзлаштиради, ижтимоий-психологик компетентликнинг маълум бир тажрибасини тўплайди.

Демак ўқитишнинг назарда тутилаётган мазмуни педагогик тизимнинг элементи сифатида куйидагиларга асосланишни талаб қилади: ўқув материални танлашни фаолиятнинг турларининг тўлиқлиги ва тизимлилиги ўлчами бўйича амалга ошириши лозим, у инсоннинг интеллектуал маҳоратини ривожлантириш учун, қийинчиликнинг ҳар хил даражаларида фаолиятнинг асосий турларини бажариш учун зарур бўлган касбий квалификацияли маҳоратга эга бўлиш учун керак бўлади. Хоҳлаган ўқув фанининг мазмунини режалаштиришга талабалар томонидан ўзлаштириладиган фанларнинг ҳар бирининг уларнинг умумий касбий билимга ўзининг фундаментал таъсирини теккизиши кераклигини иноватга олишимиз лозим. Яъни предметга ўргатиш эмас, балки мутахассисликка ўргатиш принципининг сақланиши кераклигини унутмаслигимиз керак. Стратегик мақсад сифатида барча фанларни ҳодисаларни ва жараёнларни бир бутунлик ҳолатида ўрганишга йўналтиришимиз зарур. Бундай бутунлик мутахассиснинг инсоний ва касбий сифатини шакллантиради.

Олий мактабдаги таълимнинг мазмуни касбий-йўналтирилган билимлардан бошқа саломат, ақлга мувофиқ маънони – ҳаётий, амалий доноликни, хатти-ҳаракатларнинг оқибатларини кўриш маҳоратини, хулқ-атвордаги аҳамиятли тасодифийликдан фарқлашни, мумкин бўлган вариантлардан реал фойда олиб келадиган ечимни танлашни таъминлаши лозим. Таълим фанда ҳам ва санъатда ҳам. У ҳар хил ёшдаги одамларни ҳаётда учрайдиган қийинчилик ва муаммоларни билишга ўргатади, уларни бартараф этиш ва ечиш воситаларини беради. Касбий таълимнинг юкори даражасига – ижод маҳоратига – умумий гуманитар билимларсиз ва хоҳлаган муаммоларни (ижтимоий-иқтисодий, ишлаб чиқариш-технологик, иқтисодий ва ҳ.к.) ечишга бўлган инновацион усулларсиз эриша олмаймиз. Бу стратегик йўналишларга ориентация қабул қилинди, лекин олий таълимга тегишли консерватизм ҳали тўлиқ бартараф этилгани йўқ деса бўлади.

Ушбу усулларни амалга ошириш энг олди билан маънавиятни ва одамнинг ижодий асосини ривожлантиришга йўналтирилган янги таълим парадигмасини ишлаб чиқишни талаб қилди. Бунда таълим амалиётининг энг муҳим вазифасини табиат ва жамият қонунларига ўргатишгина бўлиб қўймасдан, шунингдек «одам-табиат-жамият» тизимидаги муносабатларни мувофиқлаштириш ва дунёни ижодий қайта ўзгартиришда гуманистик методология билан қуролланишни беради. Янги таълим парадигмасининг асосий мазмунини инновацион таълимнинг бош мақсади сифатида одамнинг ижодий салоҳиятини сақлаш ва ривожлантиришни олиб қараш беради. Лекин бугун ижод ва режалаштиришнинг ўзи етарли эмас. Таълим умуминсоний кадрлар билан суғорилиши лозим. Унинг учун биринчи навбатда у инсоннинг ички эркинлиги ва унинг ижтимоий масъулятининг бирлигига асосланган мутаносиб ўйлашни, бошқача фикрлашга бўлган чидамликни ривожлантириши лозим.

Инновацион таълим стратегияси ўқиш-тарбиявий жараёни бошқаришнинг тизимли ташкил этилишини таъминлайди. Унинг биринчи характерли белгиси ўқитувчи ёки ўқитишни ташкил этувчи шахснинг олдинларидек етакчи элемент бўлиши ташкил этади, лекин унинг талабага, ўзига нисбатан позицияси ўзгаради. Ўқитувчи предметга оид билимларни, ахборот манбаи норма ва дастурларни сақловчи, етказиб берувчи сифатидагина олиб қаралмасдан, у талаба шахсининг шаклланиши ва ривожланишида ёрдамчи (талабанинг билимга эгалик қилиш, тушуниш ва тушунмаслик ўлчамидан мустақил) сифатида ҳам вазифани бажаради. Бошқариш, талабага таъсир этиш характери ўзгаради. Авторитар ҳокимлик позицияси, қучлининг ҳукуки йўқолади, унинг ўрнига ҳамкорликнинг, ёрдам беришнинг, илҳомлантиришнинг, талабанинг тарафига диққатнинг ортишининг инсоннинг шаклланиш, ривожланишининг демократик ўзаро таъсир этиш позицияси келади. Натижани ўзлаштиргандан, олинган баҳодан ўқитувчи ва ўзининг курсдошлари билан фаол ўзаро таъсир этишга талабанинг позицияси ўзгаради. [5]

Иккинчи характерли белги сифатида олий ўқув юртларида ўзлаштириладиган билимларнинг функцияларидаги ва уларни қабул қилиш жараёнини ташкил этиш усулларидаги ўзгаришларни олиб қарасак бўлади. Бизнинг вақтда билим бойлик ҳокимиятдан кейинги «учинчи ижтимоий қучга» айланиб одамга замонавий маданиятда ва цивилизацияда ўз ўрнини эгаллашга имконият беради. Лекин у фақат замонавий ахборот жамиятининг баҳосида, яъний тизимлилик, фанлараролик, умумлаштирилган турда берилиши шарт. Билимни ўзлаштириш характери репродуктив, фақат ёдлаб олиш характери йўқотиб бошлайди ва продуктив ижод жараёни сифатида изланувчи ўйлаш фаолиятининг кўп турли шаклларида ташкил этилади.

Учинчи характерли белгиси сифатида хоҳлаган ўқитишнинг ижтимоий табиатини ва инсоннинг ривожланишини биринчи ўринга чиқаришни олиб қарасак бўлади. Шунга боғлиқ ўқитиш индивидуал эмас, балки ўқитишнинг гуруҳ шакллари, ҳамкорликдаги фаолиятга, ўзаро таъсирнинг кўп хил шакллари, инсонлараро муносабатларга, «коллектив субъектдан» индивидуалликни келтириб чиқаришга, қувончга бой бўлган доимий биргаликда яратишга йўналтирилишида кўринади.

Шу берилган устувор инновацион стратегиянинг мазмуни билан боғлиқ бўлган таълим масалалари сифатида энг аввало ташкил этувчиларнинг, ўқув жараёнининг технологлари, педагоглари ўқитиш вазифаси олиб қаралади. Ўқитувчиларни ўқитиш (малакасини кўтариш, қайта тайёрлаш) асосий учта мақсадни илгари суриши лозим:

- 1) ўқиш-тарбиявий жараёни ташкил этишнинг янги маъносини, янги инсоний позицияни, бошқаришнинг янги стилини шакллантириш;
- 2) ўқув шароитини унинг барча динамикасида қуришга ёрдам берувчи лойиҳавий-конструктив ўйлашни ва янги типдаги аналитик ўйлашни шакллантириш;
- 3) ўқиш-тарбиявий муҳитнинг барча компонентларининг ўзаро алоқасини ва мавжуд бўлишини таъминлайдиган ва лойиҳаларни, дастурларни бирга қуришга йўналтирилган инсонлараро ва ижтимоий ўзаро таъсирларнинг янги усуллари, коммуникабелли ва интеллектуал фаолиятнинг диалогли янги стилини шакллантириш.

АДАБИЁТЛАР

1. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси-Тошкент: Ўзбекистон
2. Таълим ҳақидаги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни // [http:// www.lex.uz](http://www.lex.uz).
3. Ангельски К. Учителя и инновации. М., 1991. С.34-46
4. Гомаюнов С.А. От истории синергетики к синергетике истории // Общественные науки и современность. 1994. № 2.
5. Карпова Ю.А. Инновации, интеллект, образование. М., 2010

Аннотация: В данной статье рассматриваются сущность и содержание новой парадигмы системы образования, ее основные принципы, а также особенности личностно-ориентированного обучения. Было раскрыто содержание концепции системно-деятельностного подхода в ее соотнесенности с инновационной стратегией образования.

Ключевые слова: образование, парадигма, инновационное образование, системно-деятельностный подход, цивилизационный подход, развитие человека.

Аннотация: Ушбу мақолада таълим тизимининг янги парадигмасининг моҳияти ва мазмуни, унинг асосий тамойиллари, шунингдек, инсонга йўналтирилган таълимнинг хусусиятлари кўриб чиқилади. Тизимли-фаолиятли усул концепциясининг мазмуни таълимнинг инновацион стратегияси билан ўзаро боғлиқлигида очиб берилди.

Калит сўзлар: таълим, парадигма, инновацион таълим, тизимли-фаолиятли усул, цивилизацион ёндашув, инсон тараққиёти.

Abstract: This article examines the essence and content of the new paradigm of the education system, its basic principles, as well as the features of personality-oriented learning. The content of the concept of the system-activity approach in its correlation with the innovative strategy of education was revealed.

Key words: education, paradigm, innovative education, system-activity approach, civilization approach, human development.
